

Document Citation

Title	Sergei Eisenstein (1898-1948)
Author(s)	Galina Kopaneva
Source	<i>Karlovy Vary Film Festival</i>
Date	1998
Type	article
Language	English Russian
Pagination	290-292
No. of Pages	3
Subjects	Eisenstein, Sergei (1898-1948), Riga (formerly Russia), Latvia
Film Subjects	

■ Sergej Ejzenštejn (1898 – 1948)

Sotva objevíme ve filmové historii dílo, které by překonalo věhlas *Křižníku Potěmkin* (1925) – „nejvýznamnějšího filmu všech dob“, jak to dodnes dokládají výsledky nejrůznějších anket. A sotva nalezneme mezi filmaři tvůrce, jemuž bylo věnováno tolik publikací – knih, studií a statí, esejů a disertací – v nejrůznějších světových jazycích. Sotva také objevíme tak jiskřivý debut, jakým byla jeho avantgardně pojednaná *Stávka* (1924). Letošní rok Ejzenštejnova dvojího výročí zasvětilo UNESCO tomuto ruskému režisérovi, a podnítilo tak oživení světové „ejzenštejnologie“. Ejzenštejnův odkaz umělecký i teoretický není muzeálního rázu. Dodnes pulzuje živou podnětností, vyzařuje energii génia. Nejpronikavějšími rysy Ejzenštejnovy osobnosti byly nesporně jeho mnohostranný talent, mimořádná vzdělanost v různých oborech a oblastech, výjimečná paměť, živý a břitký intelekt.

V Moskvě se traduje legenda: Lékař, který prováděl Ejzenštejnovu pitvu, se začal pít po profesi nebožtíka. Když zjistil, že zesnulý byl filmovým režisérem, v rozrušení vykřikl: „Jaká škoda! V tom mozku se mohla zrodit teorie relativity! Ten člověk mohl objevit nové zákony hmoty!“ Ejzenštejnův funkční, stářím nezasažený mozek byl v prudkém nesouladu s jeho opotřebovaným a nemohoucím srdcem.

Ejzenštejnově generaci se v Rusku říkalo „sedlina historie“. Její osudy poznamenaly dvě světové a jedna občanská válka, tři revoluce, strádání „válečného komunismu“, horečnatá euforie „NEPu“ zkrácená prvními politickými procesy, krutost kolektivizace, děs Stalinova teroru, výbuch atomové bomby nad Hirošimou a mrazivý dech studené války. Především však tíživý a drsný prožitek totalitního režimu.

Ejzenštejn, mladík z privilegované buržoazní rodiny (otec, vážený řížský architekt, zemřel v berlínské emigraci, matku z bohatého kupceckého rodu zachránil syn před úpadkem), dobrovolně vstoupil do Rudé armády, uvěřil revolučním ideálům a oslavil je v rodícím se filmovém umění. Jeho mladší kolega Grigorij Kozincev později poznamenal: „Zřejmě to nejpodstatnější v něm bylo podvědomé cítění gigantických podzemních otřesů života – pnutí obrovských mas. Vytvořil v našem století Tragédii.“

Bytostným Ejzenštejnovým žánrem se stala epopej. Jeho dílo – to je svého druhu epos ruského 20. století. I jeho *Deset dní, které otřásl svět*, vnímané jako dokumentární rekonstrukce, jsou ve skutečnosti vizí událostí roku 1917, realizovanou s desetiletým odstupem. Jeho pozdější historické fresky *Alexandr Něvský* (1938) a *Ivan Hrozný* (1943 – 1946) spolu s monumentální hudbou Sergeje Prokofjeva dosahují nejvyšších vrcholů zvoleného žánru. Ejzenštejnovi se podařilo realizovat jen zlomek svých záměrů. Mnohé zůstalo v rovině projektů, ve skicách scénářů, náčrtcích a poznámkách. Svou představivost vtělil do stovky dynamických kreseb, vypovídajících výmluvněji než slova o pocíťovaném tvůrčím přetlaku. O jeho mimořádném pracovním nasazení svědčí i stohy textů teoretického a memoárového zaměření, z nichž některé dodnes čekají na zveřejnění.

Ejzenštejnova tvůrčí dráha nebyla značena jenom triumfy, nejednou musel čelit krutým útokům. Na Stalinův zásah musel změnit koncepci filmu *Staré a nové* a přejmenovat jej na *Generální linie* (1926 – 1929). Nebylo mu dáno dokončit film *Ať žije Mexico!* (1931 – 1932), do nějž vkládal obrovské naděje. Na Stalinovu výzvu se musel z USA, kde zanechal celý hřbitov nesplněných snů (*Skleněný dům, Sutterovo zlato, Černé veličenstvo, Americká tragédie* aj.), vrátit do vlasti. Přijel do ciziny. Pošetile se ucházel o realizaci satiry na byrokracii – *MMM*, nevzdával se projektu *Černý konzul* o revolučním vůdci, z něhož se stane diktátor. Nesměl realizovat projekt filmu *Ferganský kanál*, protože mu nepovolili motiv Tamerlána, budujícího věž z lebek svých obětí. V čase dramatické aklimatizace ho kvůli vlastní kariéře opustil přítel nejbližší – Grigorij Alexandrov. Pomocnou ruku mu tehdy podal Lev Kulešov. Přenechal mu polovinu svých žáků na VGIK, s nimiž se marně pokusil natočit film o geniálním čínském herci Mei Lang Fanovi.

Kulturnímu povětří navzdory hovořil Ejzenštejn na lednovém sjezdu filmových tvůrců v roce 1935, kdy se od všech vyžadovala věrnost metodě socialistického realismu, o Joyceově vnitřním monologu, půvabech myšlení primitivních národů, o nesmrtelnosti mýtů. Následovala causa *Běžinův luh* (1935 – 37): takřka dokončený film byl zničen a jeho autor, nikoli bez Stalinova přispění, byl obviněn z formalismu, mysticismu a z hrubého falšování reality. Moskvou a celou zemí se šířil strach. Stalin rozpoutal „velký teror“. Mizeli přátelé, všichni se nořili do mlčení. V této situaci zachránil Ejzenštejn archiv svého „učitele“ – právě zatčeného Vsevoloda Mejercholda. Poté finančně podpořil zatčeného scenáristu Alexeje Kaplera, a tak mu pomohl přežít gulag.

Poslední tragický úder dopadl na Ejzenštejna v roce 1946. Poté, co byl první díl *Ivana Hrozného* vyznamenán první cenou, druhý díl byl zakázán a realizace třetího dílu byla zastavena. Následovala Ejzenštejnova hospitalizace z důvodu infarktu. V lednu 1948 byl zavražděn jeho blízký přítel – Solomon Michoels. Jak uvádí Maxim Štrauch, Ejzenštejn na zprávu jen odušil: „Další na řadě jsem já.“ V necelých padesáti letech vypadal podle pamětníků na sedmdesát. Měsíc poté zaznamenal okamžik své smrti přerušenu čarou na papíře – přes naléhání lékařů se nevzdal svého pracovního ponocování. Možná to byla milosrdná smrt. Na sklonku roku 1948 se rozpoutala další štvavá kampaň zaměřená na umělce.

Útoky nepřicházely jenom z Kremlu, dávala se slyšet i „šedá zóna průměrnosti“. Závist upozorňovala na „nesovětské rysy“ génia: cynický, povýšený a namyšlený, přezíravý a chladný, lhostejný... Nezapomínalo se ani na jeho hříchy: roky strávené v kapitalistické cizině. Tristní je i skutečnost, že Ejzenštejn, přítel „nepřátel lidu“, zůstal terčem útoků i dlouho po smrti. Za nedávné exploze „glasnosti“ leckdo nelenil označit ho za „pěvce Stalinovy epochy“ a jeho montážní teorie interpretovat jako nejspolehlivější nástroj totalitního „vymý-

■ Sergei Eisenstein (1898 – 1948)

vání mozků". Bez komentářů nezůstaly též nejintimnější stránky jeho života, v němž vedle několika žen – Agnije Kasatkinové, Mejercholdovy dcery Iriny, Věry Janukovové, Valesky Grtové, Jelizavety Tělešovové a Pety Ataševové – zaujímal výrazné místo i ztepilý Gríša Alexandrov.

Ejzenštejn zemřel 11. února – v den Puškinovy smrti a v den Mejercholdových narozenin.

Sergej Michajlovič Ejzenštejn (22. 1. 1898, Riga – 11. 2. 1948, Moskva) studoval na petrohradské technice (1915 – 1918), poté působil v Rudé armádě jako výtvarník a režisér klubové činnosti. Po roce 1920 byl scénografem v Prvním dělnickém divadle Proletkultu v Moskvě, přednášel v Režisérských dílnách Proletkultu, navštěvoval Mejercholdovy přednášky v GYRM (1921 – 1922), věnoval se divadelní režii. V roce 1935 byl jmenován zasloužilým umělcem RSFSR, v r. 1939 v rámci pedagogické činnosti na VGİK získal titul doktora uměnověd, 1941 a 1946 získal Státní (Stalinovy) ceny SSSR.

Galina Kopaněva

Filmografie:

Dněvník Glumova (Glumovův deník, 1923) – krátký film
Stačka (Stávka, 1923)
Broněnosec Poťomkin (Křižník Potěmkin, 1925)
Okťabr (Deset dní, které otřásly světem, 1927)
Staroje i novoje – Geněralnaja linija (Staré a nové – Generální linie, 1926 – 1929)
Da zdravstvujet Meksika! (Ať žije Mexiko!, 1931 – 1932) – film zrekonstruovali v roce 1979 G. Alexandrov a N. Orlov
Bežin lug (Běžinův luh, 1935 – 1937) – film zrekonstruovali v roce 1971 S. Jutkevič a N. Klejman
Aleksandr Něvskij (Alexandr Něvský, 1938)
Ivan Groznyj (Ivan Hrozný, 1943 – 1944), druhý díl dokončen 1945, uveden až 1958, 1946 – započata, ale nedokončena, práce na třetím díle.

Sergei Eisenstein (1898 – 1948)

In the history of film one can hardly find a work whose fame surpasses that of *Battleship Potemkin* (1925), "the most important film of all time," as the results of various polls have shown. And one can hardly find a film-maker to whom so many publications, books, studies, articles and essays in various world languages have been dedicated. It would also be difficult to name a debut more sparkling than his avant-garde *Strike* (1923). In honor of his double anniversary, UNESCO has dedicated 1998 to the Russian director and has thereby stimulated a revival of world "Eisensteinology." Eisenstein's artistic and theoretical heritage does not belong in a museum. It still pulses with a living, stimulating force and radiates the energy of genius. The most outstanding features of Eisenstein's personality were undoubtedly his multi-sided talent, superior knowledge in many fields, exceptional memory, and lively, incisive intellect.

In Moscow there is a legend: the doctor who performed the autopsy on Eisenstein's body was very curious to know the profession of the deceased. After he found out that the dead man was a film director he screamed out in excitement: "What a pity! A theory of relativity could have been born in such brain! This man could have discovered new laws of matter!" Eisenstein's brain, functionally unimpaired with age, was in extreme disharmony with his worn out heart.

In Russia, Eisenstein's generation was called "the dregs of history." Its fate was marked by two world wars and a civil war, three revolutions, hardships due to "war Communism," feverish euphoria over the New Economic Policy (soon tarnished by the first political

processes), the cruelty of collectivization, the horror of Stalin's terror, the dropping of the atom bomb on Hiroshima and the freezing breath of the Cold War. Worst of all, however, it suffered under the heavy and severe experience of the totalitarian regime.

Eisenstein, a man from a privileged bourgeois family (his father was a respected architect in Riga who died in the Berlin emigration; his mother, born into a wealthy merchant family, eventually had to be saved from poverty by her son), volunteered for the Red Army. He believed in the revolutionary ideals which he later celebrated in the then new art form of moving pictures. A younger colleague named Grigori Kozintsev later said: "Perhaps the most essential thing about him was a subconscious sense of the gigantic, underground tremor of life the tension within a huge crowd. He created Tragedy in our century."

The epic became Eisenstein's basic genre. His work is an epic of twentieth-century Russia. Even *October* (*Ten Days that Shook the World*), usually considered a documentary reconstruction, is in reality a vision of the events of 1917 realized from a distance of ten years. His later historical frescoes *Alexander Nevsky* (1938) and *Ivan the Terrible* (1943 – 46), which include monumental scores by Sergei Prokofiev, reached the highest pinnacle of his chosen genre. Eisenstein succeeded in realizing only a fraction of what he intended. Many projects stayed in the planning stage as story boards and notes. He turned his overflowing imagination into hundreds of dynamic drawings which tell us more eloquently than words about the creative pressures he felt. The stacks of theoretical or autobiographical texts (some of which still await publication) give evidence of the exceptionally hard-working nature of his personality.

Eisenstein's creative path was not only lined with triumphs: he faced harsh attacks more than once. At Stalin's request, he was obliged to change his conception of the film *Old and New* and had to rename it *The General Line* (1926 – 29). He was unable to finish *Que viva Mexico* (1931 – 32), a film for which he had great expectations. When Stalin requested that he return from the USA, he left behind an entire graveyard of unfulfilled dreams (*Glass House*, *Sutter's Gold*, *Black Majesty*, *American Tragedy*, etc.). He returned to an estranged world. Foolishly, he wanted to make a satire on bureaucracy, *MMM*, and refused to abandon the project for *Black Consul*, a film about a revolutionary leader who becomes a dictator. He was forced to give up the project for the film *Fergana Canal* because he was not allowed to use the Tamerlane motif (in which the protagonist builds a tower from the skulls of his victims). During the period of this dramatic re-acclimatization, his closest friend, Grigori Alexandrov, left to pursue his own career. But Lev Kuleshov lent a helping hand. He gave Eisenstein half his students at VGİK. With their help he tried (unsuccessfully) to shoot a film about the brilliant Chinese actor Mei Lang Fan.

On top of this, when, at the January meeting of film-makers in 1935 fidelity to the doctrine of social realism was demanded, Eisenstein spoke from the podium in defiance of this cultural dogma. His topics included Joyce's internal monologues, the graceful thought processes of primitive nations, and the immortality of myths. An affair involving *Bezhin's Field* (1935 – 37) followed: the nearly completed film was destroyed and its author was accused (by Stalin, among others) of formalism, mysticism and the flagrant misinterpretation of reality. Fear spread throughout Moscow and the entire country. Stalin's Great Terror had begun. Friends disappeared; all submerged themselves in silence. During this period Eisenstein was able to save the archive of his teacher, Vsevolod Mejerchold, who had been arrested. He also financially supported the convicted screenwriter Alexei Kapler, thereby helping him survive the gulag.

The final tragic blow befell Eisenstein in 1946. After the first part of *Ivan the Terrible* was awarded first prize, the second part was prohibited and the realization of the third was stopped. Eisenstein

■ **Sergej Ejzenštejn – 100**
Sergei Eisenstein – 100

■ **Sergej Ejzenštejn (1898 – 1948)**

was then hospitalized after suffering a heart attack. In January 1948 his close friend Solomon Michoels was murdered. As Maxim Strauch remembers, Eisenstein's reaction to the news was: "It's my turn next." According to those who knew him, he looked seventy when he was barely fifty. In spite of pressure from his doctors he did not give up working at night and a month later he died. Perhaps it was a merciful death because at the end of 1948 another witch hunt began which focused on artists.

These attacks came not only from the Kremlin but also from the "gray zone" of average people. General envy pointed out un-Soviet features of the genius' character, branding him cynical, condescending, conceited, belittling, cold and indifferent. And his greatest sin – years spent in capitalist countries – was not forgotten. Saddest of all, Eisenstein, a friend to "national enemies," remained the target of such attacks long after his death. Even during glasnost not a few people were anxious to designate him "the singer of the Stalin era" and to interpret his montage-like theories as the most reliable instruments of totalitarian brainwashing. Even the most intimate details of his life did not go without comment, a life in which, next to several women (Agnya Kasatkina, Mejerchold's daughter Irina, Vera Yanukova, Valeska Grtova, Yelizaveta Teleshova and Pera Atasheva), the svelte Grisha Alexandrov had a place.

Eisenstein died on February 11, the same day as Pushkin's death and Mejerchold's birth.

Sergei Mikhailovich Eisenstein (b. Riga, January 22, 1898; d. Moscow, February 11, 1948) studied at St. Petersburg Polytechnic (1915 – 18) and was then director of (and artist for) "club" activities in the Red Army. After 1920 he worked as a set designer for the First Workers' Theater of Proletkult in Moscow, lectured at the Proletkult Directors' Workshops, attended Mejerchold's lectures at GVYRM (1921 – 22) and was a theater director. In 1935 he was named Merited Artist of RSFSR (Russian Soviet Republic) and received the title of doctor of arts in 1939 for his pedagogical activities at VGIK. In 1941 and 1946 he received the State (Stalin) Award of the USSR.

Galina Kopaněva

Filmography:

Glumov's Diary (1923) – film short

Strike (1923)

Battleship Potemkin (1925)

October (Ten Days that Shook the World, 1927)

The General Line (Old and New, 1926 – 29)

Que viva Mexico! (1931 – 32) – recreated in 1979 by G. Alexandrov and N. Orlov

Bezhin's Field (1935 – 37) – recreated in 1971 by S. Yutkevich and N. Kleyman

Alexander Nevsky (1938)

Ivan the Terrible (1943 – 44), the second part completed in 1945 not shown until 1958, work began in 1946 on part three (unfinished).